LEEUWARDER COURANT
27 september 2017, pag. 36

Hooibroei legde ze in een oogwenk in de as. En koeien stonden hoestend van de tbc op stal. Zo gezond en veilig waren de kop-hals-romp- en stelppleatsen niet. In het begin van de vorige eeuw werden nieuwe revolutionaire gelede boerderijen gebouwd. De Boerderijenstichting Fryslân spoort de hypermoderne stallen van weleer op.

De megastallen van weleer

TEKST ELIZABETH VOGELZANG
FOTO'S NIELS DE VRIES

Hans de Haan en Jacob van der Vaart wiizen enthousiast om zich heen. „Dêr stienen twa kear 16. En dan dêr noch in kear twa rigen mei acht. Moatst dy betinke, 48 kij yn dy tiid."

De mannen inspecteren en kijken met een scherp oog rond in de frisse stal van Lammert Faber in Dijken. Ze zijn onderzoekers van de Boerderijenstichting Fryslân. En de pleats van Faber - gebouwd in 1909 - is een uiterst interessant geval. Zeverel koeien in die tijd. Het gold als een megastal, de ruim honderd jaar geleden dat hij werd gebouwd, constateren ze. Je kunt het vergelijken met een ligboxenstal van tegenwoordig met dik 200 koeien, maakt De Haan de vergelijking naar deze tijd.

De mannen struinen verder door de pleats van de Fabers. Het is van het type gelede boerderij. Een van de veertig op het lijstje van de onderzoekers. De Haan en Van der Vaart hebben specifiek hun pijlen gericht op dit speciale boerderijtype.

Friesland staat vol historische boerderijen. De meeste zijn van het type stelp, kop-romp of kop-hals-romp. De stichting heeft die zo'n beetje allemaal wel op de radar. Maar zodra het om andere modellen pleatsen gaat is het minder scherp in beeld. De gelede boerderij is zo eentje.

Een vernieuwde bouwstijl die dik honderd jaar geleden als een moderne wind over het Friese platteland waaide. „We witte dat se der binne, mar we witte der net sa'n soad fan", zegt De Haan. Reden genoeg om daar eens grondig onderzoek naar te doen. „Braakliggend terrein."

Het waren de adel en de gasthuizen die geld staken in de ontwikkeling van de landbouw en in waren om nieuwe dingen uit te proberen. De meeste gelede boerderijen zijn met hun geld gebouwd. Ze dachten innovatief en hadden de middelen en de durf om het anders aan te pakken. Dat wilden ze om twee redenen: de huisvesting voor boer en vee moest veiliger en gezonder.

In de traditionele stelp en kop-hals-romp stonden de koeien in het búthús, onder hetzelfde dak als de opslag van hooi. De stallen waren plat en bedompt. „De klimaatbehearsing wie in ramp", zegt De Haan. In de smalle, krappe stallen trapten de koeien op elkaars spenen met ontstekingen als gevolg. De gezondheid van de dieren had eronder te lijden. Bovendien was rundertuberculose een groot probleem in de boerenwereld. Hele veestapels gingen verloren door de besmettelijke aandoening. „Asto tbc yn dyn beslach hiest koest mar romje."

De boerderij van de Fabers in Dijken.

De nieuwe stallen werden hoger en dus frisser en gezonder

De nieuwe stallen werden hoger en dus frisser en gezonder. Ventilatiekokers zorgden voor frisse lucht bij de koeien. Op zolder kwam een opslagtank om schoon water via een vlottersysteem naar de afzonderlijke drinkbakjes in de stal te vervoeren. „Alles foar de hygiene." Kruidig hooi werd met een lorrie via een railsysteem voor de koppen van de koeien getransporteerd. In plaats van de Friese stalopstelling werd een zogenaamde Hollandse stal toegepast, waarbij de dieren met hun kop naar de voergang stonden en niet langer naar de buitenmuur.

„Der baarnden in soad pleatsen öf", geeft Van der Vaart een tweede reden voor het vernieuwde boerderijmodel. Door broei in het in de schuur opgeslagen hooi ontstond vuur onder het dak en was er geen houden meer aan. Complete boerderijen werden door vlammen verteerd. „Minsken wiene dan alles kwyt, want ek it foarhûs stiet ûnder itselde dak."

De vernieuwers namen dat aspect mee in hun ideeën voor een moderne boerderij. De verschillende bedrijfsonderdelen moesten uit elkaar worden gehaald. Zo kon bij brand in elk geval het woonhuis nog gespaard blijven.

Dat zie je direct bij de Fabers op het erf. De gelede boerderij in het buurtschap bij Langweer is opgebouwd uit losse onderdelen die achter elkaar zijn gebouwd. Een vrijstaand luxe jugendstilachtig voorhuis dat met een brandmuur is verbonden aan een hoge koelenstal met daarachter opnieuw afgescheiden door een brandmuur een grote schuur voor de opslag van hooi.

De oude pleatsen waren gebouwd in een tijd dat de melk nog op de boerderij werd verwerkt tot boter en kaas. Inmiddels had de industrialisatie haar intrede gedaan en werd het witte goud in bussen naar de zuivelfabriek gebracht. Het tal koeien groeide en de boer kreeg steeds meer oog voor de productie en hoe die te verbeteren en verhogen. Hoe gezonder de koeien, hoe meer melk ze geven. „De goeie feefokkers seagen dat wol." De drang naar huisvesting die paste bij die bedrijfsaanpak groeide.

In Twente en Noord-Holland staan een paar gelede boerderijen, weten Van der Vaart en De Haan. Maar het type kreeg vooral voet aan de grond in Friesland, van oudsher de provincie met de meeste en beste melkveeboeren. Gasthuizen en landadel bouwden de nieuwe boerderijen en konden zo meer pacht vangen van de zelfboeren die vooraf moesten solliciteren en aantonen dat ze goed genoeg boer waren om zo'n megabedrijf -met vier of vijf arbeiders- te runnen. Engelse boerderijen dienden als voorbeeld en bekende architecten- onder wie W.C. de Groot- tekenden de uitgebreide complexen.

De eerste voorloper van de gelede boerderij werd gebouwd in 1875 in Rottum. Maar driekwart van het lijstje van de mannen is gebouwd tussen 1905 en 1914. „In opgeande tiid. Der wie ekonomyske foarútgong." De laatste is gebouwd in 1934, voor zover de onderzoekers nu kunnen vaststellen. Toen volgden de crisisjaren gevolgd door de Tweede Wereldoorlog. Daarna zijn geen gelede boerderijen meer gebouwd. De ligboxenstal werd toen het nieuwste van het nieuwste.

De Haan en Van der Vaart lopen nog een rondje over het erf van Lammert Faber en noteren en fotograferen alle opvallende zaken aan de indeling en stijl van de boerderij. Zo gaan ze hun lijst af. „We binne op de helte", zegt De Haan. Maar grote kans dat de lijst nog langer wordt want soms staat alleen het voorhuis nog of een deel van de stal. „Lêsten dûkte noch ien op op in plak dêr't we beiden flakby wenje. It is in ûntdekkingsreis dêr't we net fan witte wêr't dy eindiget."

Jacob van der Vaart (links) en Hans de Haan bekijken de boerderij van Lammert Faber.